DOI: 10.58242/millifolklor.1339540

MAKALELER/ARTICLES/LES ARTICLES

TÜRK SAĞIR KÜLTÜRÜNÜN TARİHSEL KÖKLERİ*

Historical Roots of the Turkish Deaf Culture

Doç. Dr. A. Zeynep ORAL**
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN***

ÖZ

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, 21. yüzyılın başında engellilerin topluma tam ve etkin katılımlarının sağlanmasını, bireysel ve kültürel özelliklerinin tanınmasını, körler için Braille alfabesi, Sağır ve işitme engelliler için işaret dili gibi temel iletişim araçlarının kabul edilmesini tesis eden yeni ve önemli düzenlemeler getirmiştir. Türkiye bu sözleşmeyi 30 Mart 2007 tarihinde imzalamış ve ilgili sözleşme 3 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Engellilerin hak ve hukukuna ilişkin bu düzenlemeleri müteakip 2020 yılının "Erişilebilirlik Yılı" ilan edilmesiyle bu alandaki akademik araştırma ve çalışmalar hız kazanmıştır. Diğer engelli gruplardan farklı olarak Sağır oluşlarıyla övünen ve gurur duyan Sağır toplum, işaret dilleri kullanımlarıyla biçimlenen kimlikleri ile işiten toplum içinde yerel altkültürler olarak tanımlanmaktadır. Sağır toplumuna ilişkin yapılan birçok araştırma, Sağırların ortak deneyim ve yaşantıları ile işaret dillerinin yapılarındaki benzerlikler, uluslarüstü bir Sağır kültürünün ve Sağır dünyasının varlığını ortaya koymuştur. Türkiye'de yaşayan Sağırlar Türk Sağır toplumunu oluşturmaktadır. Bu toplum Türkiye'nin bütün bölgelerinde daha çok S/sağır ve işitme engelliler federasyon ve dernekler bünyesinde dayanışma içinde hareket eden, kendi kültürlerine özgü ulusal ve uluslararası tiyatro, film gibi sanatsal faaliyetler sergileyen, lisanslı sporcular yetiştiren çok zengin bir altkültürdür. Bu çalışmanın amacı, sağırlığı kimlik ve bir topluma aidiyet açısından ele alan sosyo-kültürel yaklaşımdan hareketle Türk Sağır toplumunun kültürünün köklerini tarihsel veriler ışığında aydınlatmaktır. Nitekim, Türk Sağır toplumunun günümüzdeki kültürel yapısının oluşmasında tarihsel süreç içinde bu toplumun kültürel özelliklerini ve sağırlık dereceleriyle çeşitlenen kimliklerini incelemek önemlidir. Türk Sağır kültürü hakkında Osmanlı öncesine ilişkin bilgiler yok denecek kadar azdır. Türk yazı dilinin ilk kaynağı Orhon Yazıtları'nda ve Çin yıllıklarında Göktürk Kağanlığı döneminde Türk sağır kültürü hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bu kültürün ilk izlerine *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminden itibaren sarayda istihdam edilen Sağır görevlilerin yaşamını konu edinen kaynaklarda daha ayrıntılı bilgiler elde edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminden itibaren sarayda istihdam edilen Sağır görevlilerin yaşamını konu edinen kaynaklarda daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmaktadır. Bu çalışma, Osmanlı Döneminden başlayarak tarihsel süreç içinde Türk Sağır kültürünün köklerini yerel ve yabancı tarihi kaynaklardan elde edilen veriler ışığında ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu verilerden hareketle S/sağır ve işitme engelli bireylerin özellikle sarayda önemli ve ayrıcalıklı görevlerde bulundukları, yaşam tarzları, kıyafetleri, sanat ve edebiyata düşkünlükleri kimlikleri ve toplumdaki yerleri incelenecektir. Söz konusu çalışma Türk Sağır toplumunun kendi kültürünün kökleri ve ortak değerleri hakkında bilgi sahibi olması açısından da önemlidir. Bu doğrultuda çalışmadaki verilerin görsel içerikle desteklenerek işaret dili çevirisi ve ayrıntılı alt yazı gibi engelsiz erişim için çeviri türleriyle erişilebilir kılınması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Sağır kültürü, Türk Sağır toplumu, Türk İşaret Dili, Osmanlı sarayı, Türk Sağır kimliği.

ABSTRACT

The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, introduced at the beginning of the 21st century, brought significant regulations ensuring the full and active participation of disabled persons, recognizing their individual and cultural characteristics, and accepting fundamental communication tools such as Braille for the blind and sign language for the Deaf and hard of hearing. Türkiye signed this convention on March 30, 2007, and it came into force on May 3, 2008. Following these regulations, the declaration of 2020 as the "Year of Accessibility" accelerated academic research and studies in this field. Unlike other disabled groups, the Deaf community, proud of their deafness and shaped by their use of sign languages, is characterized as local subcultures within the hearing society. Numerous studies on the Deaf community have revealed the existence

* Geliş tarihi: 8 Ağustos 2023 - Kabul tarihi: 8 Temmuz 2024
Oral, A. Zeynep; Akalın, Şükrü Halûk "Türk Sağır Kültürünün Tarihsel Kökleri ", *Millî Folklor* 143 (Güz 2024): 5-15

** Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Ankara/Türkiye, a.zeynep.alp@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6378-5464.

*** Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Emekli Öğretim Üyesi), Ankara/Türkiye, shakalin@shakalin.net, ORCID ID: 0000-0002-5313-1763.

of a transnational Deaf culture and world through shared experiences and similarities in the structures of sign languages. The Deaf community in Türkiye, acting in solidarity within federations and associations for the Deaf and hard of hearing across all regions of Türkiye, exhibits a rich subculture with national and international activities such as theater and film and trains licensed athletes. This study aims to shed light on the roots of the culture of the Turkish Deaf community through historical data from a socio-cultural approach that considers deafness in terms of identity and community belonging. Examining the cultural characteristics of this community and their identities is crucial to understanding the current cultural structure of the Turkish Deaf community. Information about Turkish Deaf culture before the Ottoman era is almost nonexistent. The first traces of this culture are found in Dîvânu Lugâti't-Türk and Kutadgu Bilig. More detailed information is obtained from sources discussing the lives of Deaf officials employed in the palace of the Ottoman Empire. This study aims to reveal the roots of Turkish Deaf culture in the historical process, starting from the Ottoman period, through data obtained from local and foreign historical sources. Based on this data, the significant and privileged roles of Deaf and hard of hearing people, especially in the palace, their lifestyles, clothing, fondness for art and literature, identities, and societal roles will be examined. This study is also significant for the Turkish Deaf community to understand their cultural roots and shared values. It is recommended that this present study be accessible through sign language interpreting and subtitles within visual content to ensure accessibility.

Keywords
Deaf culture, Turkish Deaf community, Turkish Sign Language, Ottoman court, Turkish Deaf identity.

Giriş

3 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nde engelli bireylerin tam ve eşit fırsatlar çerçevesinde toplumsal hayata katılımlarının sağlanması, engelli grupların kültürel çeşitliliğine saygı duyulması, iletişim aracı olarak kullandıkları ana dillerinin, alfabelerinin tanınması ve geniş toplumun bir parçası olarak kabul edilmeleri hususları açıkça belirtilerek taraf devletlere yükümlülükler getirilmiştir. Türkiye, Sözleşmeyi 30 Mart 2009 tarihinde imzalamıştır (https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm). Engelli bireylerin hak ve hukuklarına yönelik bu düzenlemeleri müteakip 2020 yılının "Erişebilirlik Yılı" olarak ilan edilmesiyle alanda yapılan akademik araştırma çalışmalar ve projeler ivme kazanmıştır. İşiten toplumda yerel altkültür olarak tanımlanan Sağır toplumunu bir araya getiren bu projeler onların kültürel yapılarını, değerlerini, dünya görüşlerini, yaşantılarını ve kimliklerini daha yakından tanımaya olanak sağlamıştır. Sağır toplum, ortak dil, yaşam tecrübesi ve aidiyet hissedilen bir kültürde yaşayan, işaret dili ile iletişim kurarak ortak kültürün aktarımını sağlayan, ve sağırlığa ilişkin ortak deneyimleri ile birbirine bağlanmış bireyler olarak tanımlanmaktadır (Alsancak 2020: 1748, Kemaloğlu 2016: 117). Diğer engel gruplarından farklı olarak engellilik durumlarının dışarıdan algılanmaması nedeniyle S/sağır ve işitme engelliler kendilerini görünmez engelli olarak tanımlamakta, kullandıkları görsel-uzamsal diller olan işaret dilleri ve kültürel özelliklerden dolayı diğer engelli gruplarından ayrılmaktadır. Sağırlara yönelik çalışmaların diğer engelli gruplarla ilgili çalışmalardan ayrı tutulması gerektiğinin altını çizen Foster, engellilik çalışmalarının politik konulara, Sağırlarla ilgili çalışmaların ise işaret dili, kültür, tarih ve sanata odaklandığını belirtmektedir (Foster 2001: 102). Gaucher ve Vibert (2009: 125) diğer engelli bireylerin aksine Sağırların engelliliklerini gizlemediklerini ve kendilerinin Sağır olarak adlandırılmasından gurur duyduklarını belirtmiştir. Türkiye'de, "Sağır toplumunu S/sağır ve işitme engelli aileler, S/sağır ve işitme engelli çocuklar, işaret dili tercümanları, sivil toplum kuruluşları, profesyonel meslek elemanları ve Sağır bireylerin aile bireyleri oluşturmaktadır" (Alsancak 2018:1). Türk Sağır toplumu, "Türkiye'nin dört bir köşesinde daha çok işitme engelliler/Sağırlar federasyonu ve dernekleri içerisinde yer alan, ulusal ve uluslararası tiyatro, film gibi sanatsal etkinlikler yürüten, lisanslı sporcular yetiştiren çok zengin bir altkültüre sahiptir" (Dikyuva vd. 2015:15). Öncelikle işiten toplumda birbirinin yerine kullanılan işitme engelli, işitme kayıplı, işitme özürlü, sağır ve dilsiz, işitsel yetersiz,

ahraz gibi kavramların alan literatüründe farklı tanımlamaları olduğunu belirtmek gerekmektedir (Kemaloğlu 2016: 116). Alan yazınında sağır bireylerin tanımlanmasında tıbbi/odyolojik ve sosyo-kültürel olmak üzere iki farklı yaklaşım söz konusudur. Tıbbi/odyolojik yaklaşımda sağır bireyi tanımlarken "s" harfi küçük yazılır. Bu yaklaşımsa sağır sözcüğü belli bir süre içinde işitme duyusunu kaybetmiş ve kısmen de olsa sözlü dili kullanabilen, kendini işiten toplumun bir parçası olarak hisseden sağır bireyleri ifade eder (Poirier 2005: 59). İşitme engellilik hafif dereceden çok ileri dereceye kadar işitme kaybını tanımlamada kullanılan geniş kapsamlı bir ifadedir (Darıca ve Şipal 2011:23). Tıbbi/odyolojik bakış açısına göre sağırlık ve işitme engellilik patolojik bir durumdur ve müdahaleyle işitme duyusu geri kazandırılmalıdır (Cleall 2015: 5, Lane 1995: 172, 2005: 293). Çalışmanın odak noktası sosyo-kütürel yaklaşımda ise sağır majiskül "S" ile yazılmaktadır. Bu tanımlamada Sağır sözcüğü, kültürel bir kimliği, Sağır topluma aidiyeti, öncelikli iletişim dili olarak işaret dilini kullanan, bu toplulukla ortak kültürü paylaşan Sağır bireyleri işaret etmektedir (Virole 2006: 9). Bu yaklaşım işaret dili kullanımının yaygınlaşması gerektiğini savunurken Sağır bireyin işiten toplum içinde ötekileştirilmesi ve sağırlığın eksiklik olarak görülmesiyle mücadele eder; aynı zamanda Sağırlığı olumlu bir bakış açısından ele alır (Marschark ve Humpries 2010: 2).

Sağır toplumunu oluşturan Sağır bireyin kimlik inşası çocukluktan itibaren oluşmaya başlar ve yetişkinliğe kadar farklı aşamalardan geçer. Sağır kimliği kavramı ilk defa Ben Schowe'un (1979) *Identity Crisis in Deafness* adlı kitabında ele alınmıştır. Schowe'a göre Sağırların kimlik inşaası üç örüntüyü takip etmektedir; ilk örüntüde işitme engellilerin yalnızca kendi aralarında iletişim kurdukları, ikinci örüntüde işitme engellilerin kendilerini işiten toplumun bir parçası hissederek engellilik durumlarını reddettikleri ve son örüntüde iki kültür arasındaki geçişkenliği kabul ederek bir kimlik inşası gerçekleştirdiklerini ifade eder (Schowe'dan akt. Erdoğdu vd. 2018: 94). Sağır bireylerin kültürel kimliğine yönelik ilk çalışmalardan biri de Glikman'a aittir. Glikman, Sağır kimliğini kültürel olarak dört başlıkta tanımlamıştır (Glikman ve Carrey 1993'ten akt. Dubisson ve Grimard 2011: 352-54).

- **Kültürel olarak işiten kimlik**: Bu kimlik profilinde, sonradan işitme kaybı yaşayan ve kendilerini kültürel olarak işiten topluma ait hisseden bireyler yer alır. Most, Wiesel ve Blitzer (2007: 68-82) ve Weinberrg ve Sterritt (1986: 95) tarafından yapılan çalışmalara göre bu profildeki bireyler işaret dilini reddetmekte, dudak okumayı tercih etmekte ve işitme cihazı veya kohler implant gibi aletlerden destek almaktadırlar. Bu kişiler, işiten bireyleri kendilerinden daha üstün, akıllı ve yetenekli olduklarını düşünmektedirler. Bu bakış açısına göre sağırlık tedavi edilmelidir.
- **Marjinal kimlik:** Sağır çocuğun işiten bir ebeveyne sahip olması durumunda gelişim evresinde kendisini Sağır toplum ile işiten toplum arasında konumlandırmaya çalışmasıyla oluşan bir kimlik tanımlamasıdır. Bu bireyler kendilerini her iki topluma da ait hissetmediklerinden bir kimlik krizi yaşarlar, uygunsuz sosyal davranışlar sergiler ve dışlanmış hissine kapılırlar.
- **Bütünleşik kimlik**: Sağır bireyin kültürel olarak kendini Sağır topluma ait hissettiği bu evrede birey tam bir özdeşleşme yaşar. Başlangıçta Sağır toplum genellikle idealize edilir, işaret dili konuşma dilinden üstün tutulur ve işiten toplum Sağırlara karşı kötü niyetli ve baskıcı olarak görülür (Stinson ve Whitmire, 1990'dan akt. Aydoğdu ve Yüksel, 2020: 61). Sağır bireyin işitme cihazı kullanması, oral yöntemi tercih etmesi, işiten bireyle evlenmesi gibi unsurlar reddedilir veya değersizleştirilebilir. Bu evrede sağırlık idealize edilmekte ve Sağırlarla ilgili olan tüm

hizmetlerin yine Sağırlar tarafından verilmesi savunulmaktadır (Bat-Cahava 1994: 420-28, Cole ve Edelmann 1991: 1159, Ohna 2004: 20).

- **Çift kültürlü kimlik**: Bu aşamada Sağır birey olumlu bir benlik algısına sahiptir ve her iki toplum arasındaki kültürel farklılıkların bilinciyle işiten toplumla uyum içinde yaşamaya özen gösterir. Çift kültürlü Sağır bireyler kendilerini diğer Sağırlara çok bağlı hissederler, ayrıca işitenleri dışlamaz ve olumsuz bakış açısı sergilemezler. İşaret dili ve konuşma dilinin farklı olduğunun bilincindedirler. Bu kimlik tanımlamasında Sağır birey olumlu bir benlik algısına sahiptir.

"Biz Sağırlar" olarak başlayan kendilerini ortaya koyan söylemlerde Sağır toplum kimlikleriyle övünür, gurur duyar ve kendi toplumlarını güçlü kıldıklarına inandıkları bütünleşme ile hareket eder (Jankowski 1997: 37-67). Türkiye'de Sağır Çalışmalarını *Ellerle Konuşmak*: *Türk İşaret Dili Araştırmaları* adlı bir kitap içinde derleyen Engin Arık (2016), Türk Sağır toplumunu, kimlik, eğitim, sosyal konum açılarından inceleyen makalelere yer vererek alana katkı sağlamıştır. (bkz. Arık 2016). Takip eden yıllarda Türk Sağır toplumunu kimlik ve kültür açısından inceleyen araştırmalar da yapılmıştır (bkz. Kemaloğlu ve Kemaloğlu 2012; Akalın 2013, 2023a, 2023b, Alsancak 2018, 2020, Erdoğdu vd. 2018, Atayurt Fenge ve Subaşıoğlu 2019). Sağır kimliği Sağır kültürüyle birlikte anlam kazanmaktadır. Bu doğrultuda Türk Sağır kültürünün tarihsel sürecinde Sağır kültürü ve bileşenlerini ele almak uygun olacaktır.

Sağır kültürü, işaret dilini ana dili olarak kullanan Sağır toplumun kültürüdür. Bu kültürün mensupları, sağır kültürü kavramını ortak alışkanlıklarını ve tarihlerini hem kendi içlerinde hem işiten toplumla kuşaktan kuşağa iletilen deneyimlerini, birikimlerini, yaşam ve davranış şekillerini, kültürel mirasını tanımlamak için kullanmaktadır (Lane, 2005: 291-310, Virole, 2011: 12). Kannapel (1993: 47), Sağır kültürünü Sağır insanların paylaşımları veya yaygın/ortak deneyimlerinden temel alan değer ve normlarını biçimlendiren öğrenilmiş davranış ve algılar olarak tanımlamaktadır. Sağır kültürün bütün dünyadaki Sağırların benzer deneyimleri ve bazı ulusal işaret dillerinin birbirlerine yakınlığından dolayı ulusüstü bir kültür olduğunu dile getirilmektedir. Örneğin, Sağırların özel günlerini görkemli şekilde kutlamaları, geveze olmaları, görselliğe ve taklide dayalı mizah anlayışlarının bulunması, aralarında evlenmeleri, tabularının işitenlere göre daha az olması bütün Sağırların ortak yönüdür (Delaporte 2002: 20 Virole 2011:14). Sömen'e göre Sağır kültürü her ülkenin kendi ana akım kültürü altında yer alan ve bu kültür ile sıkı sıkıya ilişkileri bulunan bir olgudur. Ancak, kendine has dili, kimliği, normları, değerleri, geleneği, folkloru vardır. İşitme yetersizliği çeken ve genelde işaret dili merkezinde toplanan bireylerin sözlü, yazılı, elektronik ve işaretleşen maddi manevi ortak paylaşımları ekseninde oluşturulan etkinliklerin bütünü Sağır kültürüdür (Sömen 2022: 86). Sağırlar, Sağır toplum için yürütülen programlara ve okullara devam ederler. Aralarında sosyal, spor, politika, dini, edebi ve buna benzer farklı alanlarda örgütlenirler (Lane vd. 1996: 170-180). Sağır toplum heterojen bir yapıya sahip olabilmektedir. Sağır toplumda uluslararası akronimi CODA (A child of deaf adult) olan iki Sağır ebeveyn tarafından yetiştirilmiş hem işiten hem de Sağır kültürü olmak üzere çift kültürlü bireyler önemli bir yere sahiptir. CODA'lar Sağır toplumla işiten toplum arasında işaret dili çevirisiyle iletişimi sağlayan köprü görevi yaparak erişimi sağlamaktadırlar. Sağır toplumuna, işaret dilini öğrenerek Sağırlarla etkileşim hâlindeki işiten bireyler, sonradan sağır olanlar da dâhil olabilir (Sacks 1996: 13-20). Kendini bu toplumun bir parçası hissetmeyen ve işaret dilini kullanmayan sağır bireyler Sağır toplumun bir parçası değildir. "Sağır kültüründe Sağır dünyasına ilişkin normlar vardır. Bunlardan bazıları, karar alma ve ortak fikir birliğine ilişkin kurallar, bilginin yönetimi, iletişimin inşası, statü kazanma ve minnettarlığa ilişkin

ortak kurallardır. Sağır bireyler, liderlerini ve liderin özelliklerine, alt tabakanın kaygılarına, Sağır tarihindeki önemli olaylara ve işiten insanlarla birlikte oldukları durumları yönetebilmeye ilişkin kültüre özgü bilgilere sahiptir" (Alsancak 2020: 1750). Türk Sağır toplumunda Sağırlar, dernekler, federasyonlar, spor organizasyonları bünyesinde bir araya gelerek dayanışma içinde bulunmaktadırlar. Mizahları, görsel kültürleri, aile yapıları ve işiten toplumla ilişkileri, Türk İşaret Dili kullanımları, sağlık, hukuk ve diğer kamusal hizmetlerde, medyaya erişimde hakları için mücadele etmeleri Türk Sağır toplumunun profilini oluşturan unsurlardır. Türk Sağır toplumu Türk Sağır kültürü odağında biçimlenmektedir. Bu bağlamda tarihi süreçte bu toplumun kültürel mirasının köklerini tarihî belgelerle aydınlatmak Türk Sağır toplumuna özgü değerlerin daha iyi yorumlanmasına olanak verecektir.

Türk Sağır toplumuna ait tarihsel veriler, Türk İşaret Dili'nin tarihsel süreciyle yakından ilişkilidir. Bu açıdan incelediğinde S/sağır ve işitme engellilerin Anadolu'da Hititler, Murat (2008) Osmanlı İmparatorluğu (Miles 2000, 2009, İlkbaşaran ve Taşçı 2012, Batır 2008) ve Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere üç dönemde varlık gösterdikleri görülmektedir (Zeshan 2002, 2003, Kemaloğlu ve Kemaloğlu 2012). Akalın (2023b), *Türk İşaret Dili Tarihi* adlı kitabında TİD'in tarihini tarihsel süreç içinde belgelerle aydınlatmıştır. Ne yazık ki Osmanlı öncesine yönelik Türk Sağır kültürüne ilişkin bilgiler yok denecek kadar azdır. Türk yazı dilinin ilk kaynağı Orhon Yazıtları'nda ve Çin yıllıklarında Göktürk Kağanlığı döneminde Türk Sağır kültürü hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bu kültürün ilk izleri Karahanlı dönemi kaynaklarından *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de bulunmaktadır. (Akalın 2023: 68). Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminden itibaren sarayda istihdam edilen Sağır görevlilerin yaşamını konu edinen kaynaklarda daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmaktadır.

1. Osmanlı Devleti'nde Sağırların Sarayda İstihdamı

Osmanlı döneminde *dilsiz* veya *bî-zebân* (<Farsça *bî-* '+siz' *zebân* 'dil') olarak anılan saraydaki Sağırların yaşamıyla ilgili sınırlı bilgiler tarihsel kaynaklardan elde edilmekle birlikte saray dışındaki Sağırlara ilişkin yeterince bilgi bulunmamaktadır. Yerli ve özellikle yabancı kaynaklarda Sağırların sarayda ve devlet teşkilatında bazı kadrolarda görevlendirilmesi ile yaşantılarına ilişkin veriler yer almaktadır. Sağır görevliler ve sarayda kullanılan işaret dili yabancı elçilerin, elçilik görevlilerinin ve çeşitli unvanlarla Osmanlı Devleti'nde görevlendirilmiş kişilerin, gezginlerin kitaplarında, raporlarında, günlüklerinde ilgi çekici anlatılarla yer almıştır.

Tayyarzade Ata (2010: 271) Sağırların Fatih döneminden itibaren sarayda görevlendirilmesinin gelenek hâlini aldığını belirtmektedir. 1478 tarihli bir kayıtta, Fatih'in rikap ağalarından ikisinin Dilsiz Yahya ve Dilsiz Yusuf olduğu belirtilmiştir. Padişahın hizmetindeki müteferrikalar arasında da Sağırların görevlendirilmeleri yine Fatih dönemindedir. Fatih'in müteferrikalarından biri Niksarlı Dilsiz İsmail diğeri ise Dilsiz Balaban idi (Koçu 1953: 253-254). Dilsiz Balaban Fatih Sultan Mehmed'in nedimi olarak Sarayıhümayun'da yaşamaktaydı (Koçu 1960b: 1944).

Sağırlar Seferli, Kiler ve Hazine koğuşlarının Zülüflüleri arasındaki gençlerden oluşur ve özel olarak seçilirlerdi (Koçu 1960a:133). Saraydaki zabitler de Sağırlar arasından seçilmekteydi. Kıdemlileri arasında bıçak taşıma yetkisine sahip Sağırlar da vardı. "Bıçaklı" denilen bu görevlilerden en kıdemlileri "Başdilsiz" olarak anılırdı. Sağırlar daima hükümdarın kapısında bulunur, padişahın sadrazam veya şeyhülislam ile görüşeceği zamanlarda kendilerine gerek duyulurdu. Başlarında sırma işlemeli serpuşları vardı (Uzunçarşılı 1984: 330). Başlangıçta birkaç Sağır ile sınırlı olan saraydaki bu görevlilerin sayısı XVII. yüzyıl ortalarında kırka ulaşmıştır (Özcan 1994: 304).

Ata Bey de (2010: 272) "başdilsizliğe" yükselenlerin hasodalık payesi bulunduğunu, kendilerine ait bölümlerde dinlenme, kıdemliler sofrasında yemek yeme ayrıcalıklarını elde edebildiklerini yazmıştır. "Padişah hareme girdiğinde de Sağırlar harem kapısında beklerdi. Taklitçilikte ustalaşan dilsizler musahiplik görevine alınırdı" (Özcan 1994: 304).

Topkapı Sarayı'nda on dokuz yıl yaşayan Ali Ufki Bey, buradaki Sağır görevliler, yaşayışları ve eğitimleri konusunda ilgi çekici bilgiler vermiştir. Ali Ufki'ye göre (Yerasimos ve Berthier 2002: 29-30, Ali Ufki Bey 2013: 21) içoğlanlar arasında kırktan fazla doğuştan Sağırlar vardır. Bunlar gündüzleri Ağalar Camii önünde oturmakta, padişahın maaş bağlatıp ihsanlarda bulunduğu saraydan azat edilmiş Sağırlar tarafından eğitilmektedir. Yaşlı Sağırlar, genç Sağırlara işaret dilinde çeşitli masallar ve öyküler anlatarak iletişim kurmayı öğretirler. Kur'an'ı, peygamberlerin adlarını belletirler ve işaret dilini en etkili bir şekilde kullanma becerisi kazandırırlar. Sağırların yaşça en büyüklerinden olan ve hasodada yaşayanların görevleri sürekli olarak hükümdarın çevresinde bulunmak, onun hoşça vakit geçirmesini sağlamaktır. Bu görevliler bazen hükümdarı daha da eğlendirmek cüceleri de dâhil ederler. Cüceler hem Sağır hem de hadım ise padişaha sunulabilecek en güzel armağandır. Ali Ufki (2013: 21), Derviş Mehmet Paşa'nın hadım Sağır bir cüceyi armağan olarak padişaha sunduğunu, padişahın da Sağır cüceye değerli kıyafetler giydirterek annesine gönderdiğini yazar. Zamanla valide sultanın gözde hizmetkârı olan bu cüceye istediği zaman istediği yere gidebilmek gibi özgürlükler tanınmıştır.

Saraya alınan içoğlanların yeniçerilik için toplanan devşirmelerden seçildiği (Pakalın 2004: 29) göz önüne alınırsa devşirmelerin geldiği bölgelerde de Sağırlar için herhangi bir öğretim kurumu bulunmadığı, sarayda istihdam edilen Sağırların ancak ev işaret dilini bildiği düşünülebilir. Sağır görevlilerin Arap kaynaklı Osmanlı yazısını sarayda öğrendikleri de açıktır. İşaret dilinde uzmanlaşmış Sağırların Kur'an'ı hem yazı hem de anlam bakımından genç Sağırlara öğretmesi, onların Arap kaynaklı yazıyı ve Kur'an'ı bildiklerini göstermektedir. Yazıyı öğrenen Sağırlardan hattatlıkta ustalaşanlar da olmuştur.

Evliya Çelebi saraydakilerin yanı sıra saray dışındaki Sağırlar hakkında da bilgi vermektedir. *Seyahatname*'de çağdaşı Bî-zebân Musa Ağa, Söylemez Ali Dede, Lâlî Çelebi gibi adlarla veya Cüvan Dilsiz, Tavşan Dilsiz gibi lakaplarla tanıtan Evliya Çelebi İstanbul esnafı arasında bazı mesleklerdeki Sağırları da özellikle anmaktadır (*Seyahatname*, I. cilt, varak 69[a]). Bu Sağır görevlilerin adları Osmanlı arşiv belgelerinde de geçmektedir. İstanbul'daki esnaf teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi veren Evliya'ya göre sarıkçılar esnafının çoğunluğu Sağırlardan oluşmaktadır (*Seyahatname*, I. cilt, varak 198[a]).

Osmanlı Devleti'ne gönderilen elçilerin, görevlilerin, seyyahların raporlarında, anılarında Sağırların saraydaki yaşamı ve işaret dilinin yaygınlığı, kapsamı, niteliği konusunda bilgiler bulunmaktadır.

XVI. yüzyılda İstanbul'a gelen Melchior Lorichs İstanbul panoramasının derkenarında saraydaki Sağır görevlileri ve sultanın her zaman yanında bulunan Sağır hizmetkârları betimlemektedir. Bunların doğuştan Sağır olmaları ve okuma yazma bilmemeleri gerekmektedir. Padişahın kitapları, defterleri, yazışmaları Sağırların koruması altındadır. Şehirde, eyalette olup bitenlerin haberini sultana bu görevliler getirmektedir. İletişimlerini baş ve elle yapan sağırların bu iletişim biçimi Lorichs'e göre şaşırtıcı ve hayret uyandırıcıdır. Lorichs, Türklere göre Sağırların şeytanla konuştuğunu bu nedenle onlara güvenilmediğini yazar. Miles, (2009: 33-34) sultanın kendi çocuklarını öldürtme buyruğunu Sağır görevlilerin yerine getirdiği yani infaz işlerinde görevlendirildikleri bilgisini vermektedir.

Dallam'ın notlarında da saraydaki Sağırlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. İngiltere Kraliçesi I. Elizabet'in padişaha gönderdiği orgu Topkapı Sarayı'nda kurarken Dallam saray tasviri içerisinde içoğlanları arasındaki Sağırlara da yer verir. Herkes padişahın önünde sessizce beklerken Sağırlar padişahın arkasında işaret diliyle hararetle söyleşmektedirler (Mayes 2000: 220).

Withers, Topkapı Sarayı'nda genç ve yaşlı birçok Sağırın bulunduğu, bunların Kapıağasının izni olmak koşuluyla Padişahın kapısından serbestçe girip çıkabilmekte olduğunu yazar (Withers 2010: 79). Sarayda olabildiğince çok Sağır görevli bulundurmanın eski âdet olduğuna dikkat çeken Withers'a göre (2010: 79-80) ilk kez Fatih döneminde sarayda dilsizlerin görevlendirilmesinden sonra yaklaşık iki yüzyıl içerisinde Sağırların görevlendirilmeleri geleneğe dönüşmüştür. Withers, Sağırların birinci görevinin padişahı eğlendirmek olduğunu belirtir.

Ricaut eserinin *Dilsizler ve Cüceler* başlıklı bölümünde Osmanlı padişahlarının sarayında bîzebân (dilsiz) denilen ve doğuştan Sağır yaklaşık kırk hizmetkârın olduğunu bunların saray camii karşısında işaret dilini mükemmel bir şekilde elde etmek için alıştırmalar yaptıklarını, böylece bütün ayrıntısıyla bir hikâyeyi veya dinî rivayetleri, şeriata dair bildiklerini birbirlerine mükemmel surette anlattıklarını yazar. Aralarından sekiz dokuzu gözde olarak ayrılır, nöbet beklemek üzere hasodaya kabul edilirler ve padişahı eğlendirirler. (Ricaut 2012: 55).

Kantemir'in naklettiğine göre Sağır görevlilerin dudak okuma yeteneğine sahip oldukları sonradan anlaşılmıştır. Dilsiz Mehmet Ağa'nın dudak okuma ve vücut dilini anlama yeteneği sayesinde Osmanlı Devleti bir darbeden kurtulmuştur (Kantemir 1980: 211-212). Kantemir'in eserinin notlarındaki *Bir Dilsiz* bölümünde sarayda çok sayıda Sağır görevli bulunduğunu, "bunların tek görevlerinin sultanın sadrazam, kızlarağası yahut başka bir yüksek memurla gizli görüştüğü zaman herhangi birisinin içeri girmemesi için, kabul salonunun perdesini kapalı tutmak olduğunu" yazmaktadır (Kantemir 1980: 442).

Osmanlı donanmasında görevlendirilen ve Müşavir Paşa adıyla anılan Sir Adolphus Slade, Topkapı Sarayı'nda tanıştığı ve kısa süre görüştüğü Sağır görevlilerin son derece zeki olduğunu, gözlerinden hiçbir şey kaçmadığını, görsel belleklerinin çok güçlü olduğunu ve saraydaki Hasodaya sadece onların girmesine izin verildiğini anlatır (Slade 1833: 472).

2. Sarayda Sağırların Görevleri

Withers (2010: 80), sarayda dilsizleri bulundurmanın bir başka nedenini bunların zaman zaman cellatlıkla görevlendirilmelerine bağlamaktadır. Padişah, üst düzeydeki bir görevliyi öldürtmek istediğinde onu saraya çağırmakta, bu kişinin anlayamayacağı bir işaretle dilsizlere ölüm talimatını vermektedir.

Saray dilsizlerinin, padişahın emriyle, başta taht kavgalarını önlemek amacıyla şehzadeler olmak üzere, başarısızlık, ihanetlerinden kuşkulanma gibi çeşitli nedenlerle sadrazamların, vezirlerin vb. görevlilerin idamlarında da görevlendirildiği tarihî kaynaklarda yer almaktadır. Cellatların Sağırlar arasından seçilmesinin örnekleri XV. yüzyıl sonlarından itibaren görülecektir (İpşirli 1993: 270). Fatih Sultan Mehmed'in sadrazamlarından Mahmud Paşa'nın 1474 yılında boğularak öldürülmesi sırasında celladın yardımcısı Sağır görevliydi (Stavrides 2002: 329-355). II. Bayezit kendisine komplo kurduğunu düşündüğü Gedik Ahmet Paşa'yı Sağır bir görevlinin hançerleyerek katletmesi için emir vermiştir (Danişmend 1971 I: 380).

Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'yı Ereğli yakınlarında saltanat çadırında boğarak katledenlerin yedi Sağır görevli olduğu birçok kaynakta bulunmaktadır

(Busbecq 1939: 47-48, Knolles 1938: 654, Merriman 1944:187, Danişmend 1971, II: 284).

Dikici (2014: 22), Sağırların cellatlıkla görevlendirilmelerini Sağırların saltanat sembolizmi içindeki yerine bağlamaktadır: "Nasıl ki sessizlik ve işaret dili padişahın yaşadığı mekânın bir işaretiyse, tamamen sultanın hanesine özgü olan bu idam biçiminde dilsizlerin rol oynaması doğal" dır ifadeleri kullanmaktadır. Dikici, 1595'te on dokuz şehzadenin boğulmasını anlatan Selânikî Mustafa Efendi'nin cellatlar için kullandığı 'dinsiz ü dilsiz' ifadesini ipucu olarak değerlendirmekte, masum şehzadelerin feryatlarının dilsiz cellatlar tarafından işitilmemesinin bu işle görevlendirilmelerinin bir nedeni olabileceği gibi Osmanlıların dilsizliğe bakışı konusunda düşünce verebileceği görüşünü gündeme getirmektedir (Dikici 2014: 22). Kantemir ise Sağırların cellatlık yapmadıklarını, duyarlı bir seziş ve anlayışa sahip olduklarından konuşanların salt dudak ve el hareketlerinden demek istediklerini anladıklarını kaydeder (Kantemir 1980: 442).

Sarayda görevli Sağırlar arasında sanatın her alanında başarılı olanlar da bulunmaktadır. Enderun'da yetişen Sağır sanatçılardan en ünlüsü hattat İbrahim Bîzebân'dır. Sağır hattat, III. Ahmet döneminde Enderunıhümayun'a alınmış, burada çok iyi öğrenim görmüş, sülüs ve nesih yazıda ustalaşarak icazet almıştır. Birinci Mahmud döneminde Seferli Koğuşunda bulunan Sakallı Dilsiz Ali Bey hakkâklikte maharet göstermiştir. Sanatının üstadı olan Ali Bey'in elinden çıkma eserlere *Dilsizkâri* adı verilmişti (Şehsüvaroğlu 1960: 4). Withers (2010: 80), Sağırların hattatlığına hayran olmuş ve buna dikkat çekmiştir.

3. Saraydaki Sağır Görevlilerin Kıyafetleri

Ata Bey'e göre (2010: 272) başdilsizler, dinî bayramlarda ve cuma günlerinde bol yenli ağır kaftan, üzerine bol yenli kürk, başlarına ise hasodalılara özgü düzkaş denilen kavuk giymekte, bellerine şal kuşanarak padişahın huzuruna çıkabilmektedirler.

Dallam'a göre (Mayes 2000: 220) sarayda görevli Sağırların iç oğlanlarıyla aynı olan giysilerinin tek farkı beş köşeli erguvan renkli takkeleriydi.

XVII. yüzyılda IV. Mehmed döneminde İstanbul'a gelen Rålamb'ın albümünde padişahın başdilsizi (35) mavi dolama, kırmızı kuşak ve şalvar, sarı ayakkabı ve beyaz sarığıyla çizilmiştir (Majda 2006: 221). Albümde dilsiz (94) ise lacivert dolama, yeşil kuşak, mavi şalvar, kırmızı çorap ve dört köşeli kırmızı başlıkla canlandırılmıştır (Majda 2006: 246).

Dallam'ın beş köşeli olarak betimlediği, Rålamb'ın albümünde dört köşeli olarak çizilen bu başlıklar XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren değişmiştir. Sağırların iki köşeli başlıklarındaki köşelerden birinin yatık biçimde bir kulağı kapattığı, diğerinin ise dışarı çıkmış bir dil gibi yana açık olduğu görülmektedir. Deval (1828: 4) iki cüce ile böyle bir başlığı bulunan bir Sağırın resminin altına "Büyük Efendinin dilsizi ve cüceleri" açıklamasını yapmıştır. Bir başka resmin altında "*Dilsis*, Büyük Efendinin sağır-dilsizi" açıklaması vardır. Fruchtermann'ın kartpostal olarak yayımladığı *Mecmua-i Tesavir* serisinde "Enderun-ı Hümayun Dilsizi" yer almaktadır.

4. Devlet Teşkilatında Sağırlar

XVII. yüzyıldan itibaren Sağırların cellatlık görevinde kullanılması giderek azalmıştır. Devlet teşkilatında Sağırların yardımcı hizmetli kadrolarında görevlendirilmeleri Tanzimat'tan sonra da sürmüştür. Konuşulanların dışarı sızmaması amacıyla Meclisimebusan'da da Sağır kavaslar çalıştırılmıştır.

XX. yüzyıl başında bile Osmanlı Devleti'nde Babıali, Şûrayıdevlet gibi çeşitli kurumlarda Sağırlar bulunmaktaydı (Balcı 2013: 75-79). 1911 yılında devletin çeşitli

kurumlarında çalışan ve bunlar için özel kıyafetler hazırlatılan yirmi iki Sağır hizmetli vardı (Sağlam-Tekir 2021: 240).

5. Cumhuriyet Döneminde Sağırlar ve Süleyman Sırrı Bey

Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağırların sivil toplum kuruluşları çatısı altında toplanmaya başlamasıyla hayatları ve kültürleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler ediniriz. Ülkemizdeki Sağırların ilk sivil toplum kuruluşu olan cemiyetin başkanı Süleyman Sırrı Bey Sağırların sorunlarını dile getirmeye, çözüm yolları önermeye başlar. Cemiyet, ilk girişim olarak İstanbul'daki bütün Sağırların bir listesini çıkarır. Öncelikle Sağır kadın ve çocukların cemiyet merkezine gelerek adlarını yazdırmaları istenir. Bunun nedeni, Sağır kadın ve çocukları cemiyete kazandırmak ve eğitmektir. Cemiyet yakınındaki bir kahvehanede toplanmalarıyla burası "dilsizler kahvesi" olarak ünlenir.

Cemiyetin ilk büyük etkinliği 15 Ağustos 1930 günü Haliç İdman Kulübünde gerçekleştirilen genel kurul ve konferanstır. Genel kuruldan sonra Sağır toplumun ileri gelenlerinden Edgart Faraci işaret diliyle verdiği konferansta Sağır kadınların Sağır erkeklerle evlenmeleri hâlinde mutlu olacaklarını söylemesi haberlerde öne çıkarılmıştır (Cumhuriyet 1930: 3).

Süleyman Sırrı Bey'in bir girişimi de Sağırların ayırt edici giysileriydi. Sağır yayaların kazaya uğramaları üzerine Süleyman Sırrı Bey, sürücüler tarafından fark edilmeleri için Sağırların kırmızı elbise ve sarı kırmızı kasket kullanma uygulamasını başlattıklarını açıklar.

Sağırlar kendi aralarında evlenmeyi tercih etmektedir. Süleyman Sırrı Bey'e göre Sağır karı koca evlilik müessesesini çok iyi götürmekte, sorumluluklarını bilmekte ve genellikle işitenlerden daha iyi geçinmektedir. Süleyman Sırrı Bey, "dilsizler dilliler arasında çok iyi çalışırlar" diyerek iş yeri sahiplerine Sağırların istihdamının üretimin artmasına katkıda bulunacağı mesajını vermektedir. Görsel bellekleri güçlü olduğu için iş yerlerinde Sağırların bu özelliklerinden yararlanılabileceğini açıklar (H.F. Akşam, 2 Ağustos 1932: 4).

6. Türkiye Sağır, Dilsiz ve Körler Tesanüt Cemiyeti ve Sağırların Ortak Yaşamları

Soyadı Kanunu'ndan sonra Gök soyadını alan Süleyman Gök, 1941 yılında Sağır, Dilsiz ve Körler Tesanüt Cemiyetinin kuruluşunu gerçekleştirir. Gök başkanlığındaki cemiyet, Aksaray semtindeki bir apartmanın tamamını kiralamış ve on dört Sağır çifti evlendirerek buraya yerleştirmiştir.

Apartmandaki hayatı gazeteci Es, Gök'ün anlatımıyla aktarır. Ayrı dairelerde yaşayan Sağır eşlerin hemen hepsinin çocukları işitmektedir. Bu çocuklar anne babalarının Sağır olduklarını ancak iki yaşına geldiklerinde anlamaktadır. Bu süre içerisinde çocuklar apartmandaki büyük çocuklardan Türkçeyi öğrendikleri gibi anne babalarından da işaret dilini ve Sağır kültürünü edinmeye başlamışlardır. Gök, Sağır eşler arasında asla kavga yaşanmadığını, sorunların cemiyete intikal ettirildiğini, cemiyette çözümlendiğini anlatır. Gök'e göre Sağır toplum büyük bir ailedir ve sorunlar aralarında görüşülerek çözümlenmektedir. (Es Akşam, 10 Aralık 1932: 3).

Akşamları toplu hâlde ev ziyaretleri yapılmakta; domino, iskambil, tombala oynanmaktadır. Ancak Es'in en ilgi çekici bulduğu şey, apartmanda işaret dilinin hikâye, roman, film anlatımında kullanılmasıdır. Gök *Mai ve Siyah*, *Çalıkuşu*, *Eylül* gibi Türk edebiyatından romanları Sağırlara işaret diliyle aktarırken yorumlarıyla anlatıyı geliştirdiğini açıklar. Apartman sakinleri olarak topluca gezilere gidildiğinde dayanışma sergilediklerini anlatırken görme engellilerle çok iyi geçindiklerini, bir sağır bir görme engellinin kol kola girerek parklara, kırlara gezmeye gittiklerini açıklar (Es Akşam Aralık 1932: 3).

Sonuç

Türk Sağır toplumunun tarihsel kökleri söz konusu toplumun kültürel yapısını oluşturan değerleri, yaşantıları, eğlenme tarzları, kıyafetleri, Osmanlı Sarayındaki görevleri, işiten toplum tarafından algılanma biçimleri, bakış açıları yabancı ve yerli kaynaklardan elde edilen tarihî belgeler ışığında aydınlatılmıştır. Sağırların özellikle Osmanlı sarayında çok önemli ve ayrıcalıklı konuma sahip olduğu, önemsendiği ortaya konulmuştur. Zeki ve güvenilir bireyler olarak tanımlanan Sağırların görsel hafızalarının çok iyi olduğu belirtilmiştir. Güzel yazı yazma gibi çeşitli sanat dallarında başarılı ve yetenekli oldukları ifade edilmiş, ayrıca edebiyata, sinema gibi görsel sanatlara düşkünlüklerinin altı çizilmiştir. Bunun yanı sıra kendi içlerinde evlenmeyi tercih ederek, aile ilişkilerinin çok iyi olduğu, boş zamanlarını değerlendirmek için çeşitli aktivitelerde bulunduklarını ve ortak bir ruha, geçmişe sahip oldukları görülmektedir. Günümüzde Türk Sağır toplumuna bakıldığında Sağırların devlet kurumlarında geçmişe göre çok fazla istihdam edilmediği ve görev tanımlarının da daha sınırlı olduğu görülmektedir. Osmanlılarda olduğu gibi Sağırları görünür kılmak adına ayırt edici kıyafetler bulunmamaktadır. Bununla birlikte akademi, Sağır toplum ve CODA çevirmenlerle birlikte yapılan sağlık, mahkeme hizmetlerine ve medyaya erişim gibi engelsiz erişim alanındaki çalışma ve projeler Sağır toplumu işiten toplum tarafından görünür hale getirmekte ve Sağırların kendilerine olan öz saygılarını da arttırmaktadır. Türkiye'de S/sağır ve işitme engellilerin kimlik ve kültürel yapılarının, ortak değerlerinin tarihi belgelerle aydınlatılması Sağır toplumun kendi tarihlerine ayna tutmaktadır. Ancak yazılı materyale erişimi çok zor olan Sağır Toplumun kendi toplumlarının kültürel mirası hakkında bilgi sahibi olması için bu tür çalışmaların görsel materyalle desteklenerek işaret dili çevirisi ve ayrıntılı alt yazıyla erişiminin sağlanması önerilmektedir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %80 , İkinci Yazar %20.
ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.
FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akalın, Şükrü Halûk. "Türk İşaret Dili", *Yeni Türkiye Dergisi-Türkçe Özel Sayısı* (2013): 1496-1502.
——. *Geçmişten Günümüze Türk İşaret Dili*. İstanbul: Elginkan Vakfı, 2023a.
——. *Türk İşaret Dili Tarihi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2023b.
Ali Ufki Bey. *Saray-ı Enderun Topkapı Sarayında Yaşam*. [çev. T. Noyan]. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
Alsancak, Fatmanur. "Sağır Toplumunun Sosyal Dışlanma Sorunları". *Journal of International Social Research* 11(58): 423-430, 2018.
——. "Kültüre duyarlı sosyal hizmet uygulamalarında sağır toplumunu düşünmek", *Toplum ve Sosyal Hizmet* 31(4) (2020): 1746-1763.
Arık, Engin. *Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
Aydoğdu, Bilge Nuran ve Yüksel Müge. "Kimlik ve Kültür Bağlamında İşitme Engellilik ve Sağırlar", *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi* 10(1) (2020): 51-65.
Batır, Betül. "An Historical Overview of Development of the Education of Deaf, Mute, and Blind Children in Turkey.", *International Review of Turkology* 1(2) (2008): 17-24.
Balcı, Seazi. *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*. İstanbul: Libra Yayınları, 2013.
Busbecq, Ogier Ghislain de. *Türk Mektupları*. (Çev. H. Cahit Yalçın). İstanbul: 1939.
Cleall, Esme, "Silencing deafness: Displacing disability in the nineteenth century", *Portal Journal of Multidisciplinary International Studies* 12 (1) (2015): 1-16.
Cole, Suzan H. ve Edelmann, Robert, J. "Identity patterns and self-and teacher- perceptions of problems for deaf adolescents: A research note". *J Child Psychol Psychiatry* 32 (7) (1991): 1159-1165.
Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ağustos 1930. 193https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1930-08-15/1#google_vignette
Danişmend, İ. Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I-IV.* Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.
Darıca, Nilüfer ve Şipal, Fırat. *İşitme Engelli Çocuklarda Gelişim ve Eğitsel Müdahale*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2011.
Davis, Lennard ve J. *Bending over backwards: Disability, dismodernism and other difficult positions*. New York: New York University Press, 2002.
Delaporte, Yves. *Les Sourds C'est Comme Ça.* Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 2002.
Deval, Charles. *Deux Années À Constantinople et en Morée*. Paris, 1928.
Dikici, A. Ezgi. "Saltanat Sembolü Olarak Farklı Bedenler Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler", *Toplumsal Tarih.* 248(20) (Ağustos) 2014.
Dikyuva, Hasan ve diğer. *Türk İşaret Dili Dilbilgisi Kitabı*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015.
Dubuisson, Colette ve Grimard, Christiane. "Les choix à ne pas faire et les croyances non fondées à réexprimer". *Sourdité Vu de Près* içinde (2011): 339-362. Presses de l'Université du Québec.

Erdoğdu, Furkan ve diğer. "İki Dünya Arasında: İşitme Engelli Ebeveynlerin İşiten Çocuklarının (CODA'ların) Kimlik Gelişimleri", *Değerler Eğitimi Dergisi* 16 (35) (2018): 91-139.
Es, H. Feridun. Dilsizler Neler Anlatıyorlar? Dilsizler Kırmızı Elbise, Kırmızı Şapka Giyecekler. *Akşam gazetesi* 2 Ağustos 1932:4.
——. Mesud Adamlar 13 - En Büyük Saadet Dilsiz ve Sağır Olmakmış. Bay Gök "En Mesud Çiftler Dilsiz Karı Kocalardır" Diyor. *Akşam gazetesi* 14 Ağustos, 1935: 5-6.
Evliya Çelebi. *Seyahatname*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.
Foster, Deborrah. *Examining the fit between deafness and disability* içinde."Exploring Theories and Expanding Methodologies: Where we are and where we need to go". *Research in Social Science and Disability* 2: 101-23, Emerald Group Publishing Limited, 2001.
Gaucher, Charles ve Vibert, Stéphane. "Les sourds: aux origines d'une identité plurielle". *Développement Humain, Handicap et Changement Social* 18 (2) (2009): 125-126.
İlkbaşaran, Deniz ve Sabri Taşçı. "Ideology and Language in the Early-Republic: A History of Deaf Education in Turkey". *Conference Proceedings of the International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (ISLC)*. Erzurum: Mega Press, 2012.
İpşirli, Mehmet. "*Cellat". TDV İslam Ansiklopedisi,* C VII: 270-271. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.
Jankowski, Kathy. *Deaf Empoverment*. Washington: Gallaudet University Press, 1997.
Kantemir, Dimitri. *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi. C III.* (Çev. Ö. Çobanoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı, 1980.
Kemaloğlu, Yusuf K. "Türkiye'de İşitme Engelinin ve Sağırların Genel Görünümü ve Sorunları". *Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları* içinde (51-86). (Ed. Engin Arık). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
Kemaloğlu, Y. Kemal ve Yaprak Kemaloğlu, Pınar. "The history of sign language and deaf education in Turkey", *The Turkish Journal of Ear Nose and Throat* 22 (2) (2012): 65-76.
Knolles, Richard. *The Turkish History.* London, 1938.
Koçu, R. Ekrem. *Fatih Sultan Mehmed (1430-1481)*. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık, 1953.
——. *Topkapu Sarayı*. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi Yayını, 1960a
——. *Balaban Dilsiz*. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi Yayını, İstanbul Ansiklopedisi, C IV, 1944. 1960b
Lane, Harlan. "Constructions of deafness", *Disability & Society* 10 (2) (1995): 171-190.
——. Holffmeister, Robert., Bahan, Ben. *Journey into the Deaf-World.* San Diego, CA: DawnSignPress, 1996.
——. "Ethinicity, ethics, and the Deaf World", The Journal of Deaf Education10(3):291-310, 2005.
Marschark, Marc ve Humpries, Tom. "Deaf Studies by and orher name", *Jornal of Deaf Studies and Deaf Education.*15(1): 1-2. 2010
Majda, Tadeusz. "The Ralamb Album of Turkish Costumes". *The Sultan's Procession: The Swedish Embassy to Sultan Mehmed IV in 1657-1658 and the Ralamb Paintings*. (Ed. Karin Adahl). Swedish Research Institute in Istanbul. İstanbul: 2006.
Mayes, Stanley. *Sultan'ın Orgu.* (Çev. M. Halim Spatar). İstanbul: İletişim, 2000.
Merriman, Roger B. *Suleiman the Magnificent*. Cambridge: Harvard University Press. 1944.
Miles, Martin. "Signing in the Seraglio: mutes, dwarfs and jesters in the Ottoman Court, 1500- 1700", *Disability and Society* 5 (2000): 115-34.
——."Deaf People, Sign Language & Communication, in Ottoman & Modern Turkey: Observations and Excerpts from 1300 to 2009. From Sources in English, French, German, Greek, Italian, Latin and Turkish, with Introduction and Some Annotation". Independent Living Institute, (Haziran 2009) Erişim tarihi: 11.06.2024. www.independentliving.org/miles200907.html.
Murat, Leyla. "Hitit Tarihi-Cografyasında Hakmiš ve İštahara Ülkelerinin Konumu", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 27 (44) (2008): 181-04, 2008. doi:10.1501/Tarar_0000000414.
Obrzut, John E ve diğer. "Determinants of Self-Concept in Deaf and Hard of Hearing Children". *Journal of Developmental and Physical Disabilities,* 11(3): 237-251. 1999.
Ohna, Stein, Eric. "Education of Deaf Children and the Politics of Recognition". *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, (8)1 (2003): 5–10. https://doi.org/10.1093/deafed/8.1.5
Özcan, Abdülkadir. *"Dilsiz (Tarih)", TDV İslam Ansiklopedisi*, C IX: 304-305, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1994.
Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 2004.
Poirier, Daphné. "La surdité entre culture, identité et altérité.", *Lien social et Politiques* 53 (2005): 59-66. http://id.erudit.org/iderudit/011645ar DOI: 10.7202/011645ar
Most, Tova. Ve diğer. "Identity and attitudes towards cochlear implant among deaf and hard of hearing adolescents". *Deafness & Education International* 9(2): 68-82. 2007
Ricaut, Paul. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*. (Çev. H. İnalcık). N.
Sacks, Olivier. *Des yeux pour entendre*. Paris: Editions du Seuil, 1996.
Sağlam Tekir, Hürü. "Osmanlı Devleti'nde Sağır Dilsiz ve Amâların Eğitimi ve Gündelik Hayatları". İstanbul: Yeditepe Akademi, 2021.
Slade, Sir Adolphus. *Records of travels in Turkey, Greece, &c. and of a cruise in the Black Sea with the Capitan Pasha, in the years 1829, 1830, and 1931.* Philadelphia: Carey Hart & Co, 1833.
Sömen, Onur. *Türk Sağır ve İşitme Engelli Halk Bilimi.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Ocak, 2022.
Stavrides, Theoharis. *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelovic (1453-1474)*, Leiden: Brill, 2001.
Şehsüvaroğlu, Haluk Y. *Eski Türk Sanatları*. İstanbul: Varlık Yayınları, 1960.
Tayyarzade Ata. *Osmanlı Saray Tarihi: Tarih-i Enderun*. İstanbul: Kitabevi, 2010.
Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
Virole, Benoît. Psychologie de la Surdité. De Boeck Supérieur, 2006.
——. "La disparition des Sourds ?". *Empan* 3(83) (2011): 12-19.
Withers, Robert. *Büyük Efendi'nin Sarayı.* (Çev. C. Kayra). İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
Yaprak Kemaloğlu, Pınar. "Sağır ve İlgili Paradigmaların Biyolojik, Politik ve Sosyo-Kültürel İnşası". *Ellerle Konuşmak Türk İşaret Dili Araştırmaları* içinde (115-140). (Editör Engin Arık). İstanbul: Koç ÜniversitesiYayınları, 2016.
Yerasimos, Stephanos ve Berthier, Annie. *Topkapı Sarayında Yaşam: Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları.* (Çev. A. Berktay). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002.
Zeshan, Ulrike. "Sign Language in Turkey: The Story of a hidden language. *Turkic languages* 6 (2002): 229-274.
——. "Aspects of Türk İsaret Dili (Turkish Sign Language)", *Sign Language and Linguistics,* 6.1 (2003): 43-75.